

PESA INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

PESA ULUSLARARASI
SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

November 2021, Vol:7 Issue:3 Kasım 2021, Cilt:7, Sayı:3
e-ISSN: 2149-8385 ISSN: 2528-9950
Journal homepage: <http://dergipark.gov.tr/pesausad>

<https://doi.org/10.25272/j.2149-8385.2021.7.3.02>

1990 SONRASI TÜRK SİYASETİNDE İSLAMOFOBİ

Ramazan AKKIR

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi, rakkir@nku.edu.tr.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:
Geliş: 27 Ekim 2021
Düzeltilme Geliş: 04 Aralık 2021
Kabul: 05 Aralık 2021

Anahtar Kelimeler:
Din Sosyolojisi, İslamofobi, Türkiye,
Siyaset, Kemalizm, Din Politikası, Laiklik,
Sol.

© 2021 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

11 Eylül 2011 tarihinden itibaren yoğun bir biçimde İslamofobi konuşulmaktadır. Dışlayıcılık, önyargı, ayrımcılık, ötekileştirme, eşitsizlik gibi anlamları içeren İslamofobi hem Müslümanların azınlık olarak yaşamış olduğu Batı ülkelerinde hem de Müslümanların çoğunlukta olduğu İslam ülkelerinde varlığını hissettirmeye devam etmektedir. İslam korkusundan Müslüman düşmanlığına doğru evrilen İslamofobi, Müslüman ülkelerin yaşamakta olduğu sekülerleşme süreci ile beraber dinin kamusal hayatın dışında olması gerektiğini ortaya koyan söylem ve eylemleri içermektedir. Türkiye gibi nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ülkede İslamofobi, kendini en fazla siyaset alanında göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, Müslümanların yoğun olarak yaşamış olduğu bir ülke olan Türkiye’de özellikle siyaset alanında var olan İslam karşıtlığını ortaya çıkarmaktır. Çalışma, 1990 sonrası süreci kapsamaktadır. Türk siyasetin var olan İslamofobi’nin temel olarak üç nedeni bulunmaktadır. Bunlar, Türkiye Cumhuriyeti’nin din politikasını belirleyen Kemalizm ve laiklik politikası, süreç içerisinde Kemalist ideoloji eklenen Sol’un din anlayışı ve iktidar çatışmasıdır. Deskriptif yöntemin kullanıldığı bu çalışmanın ilk bölümünde İslamofobi kavramının arkeolojisine ve Türk siyasetinde dönem dönem ortaya çıkan Müslüman karşıtlığına odaklanılmıştır. İkinci bölümde ise 1990 sonrası siyasi atmosfer ve Türk siyasetindeki Müslüman karşıtlığı örnekler üzerinden incelendi. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise ulaşılan bulgular maddeler halinde sıralanmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:
Received: 27 October 2021
Received in revised form:
04 December 2021
Accepted: 05 December 2021

Keywords:
Sociology of Religion, Islamophobia,
Turkey, Politics, Kemalism, Religious
Policy, Secularism, Left.
© 2021 PESA All rights reserved

ABSTRACT

The world has been talking about Islamophobia intensively since September 11, 2011. Islamophobia, which includes meanings such as exclusion, prejudice, discrimination, marginalization, and inequality, continues to make its presence felt both in Western countries where Muslims live as a minority and in Islamic countries where Muslims are the majority. Islamophobia, which has evolved from fear of Islam to hostility towards Muslims, includes discourses and actions that reveal that religion should be out of public life, along with the secularization process that Muslim countries are going through. In a country like Turkey, where the majority of the population is Muslims, Islamophobia shows itself mostly in the field of politics. The aim of this study is to reveal the anti-Islamism that exists especially in the field of politics in Turkey, a country where Muslims live intensely. The study covers the period after 1990. There are basically three reasons for the existing Islamophobia in Turkish politics. These are the policy of Kemalism and secularism, which determines the religion policy of the Republic of Turkey, the understanding of religion of the Left, which has been added to the Kemalist ideology in the process, and the conflict of power. In the first part of this study, in which the descriptive method was used, the archeology of the concept of Islamophobia and the anti-Muslims that emerged from time to time in Turkish politics were focused. In the second part, the political atmosphere after 1990 and the anti-Muslim sentiment in Turkish politics were examined through examples. In the conclusion and evaluation part, the findings are listed as items.

GİRİŞ

1990'lı yıllarda gündeme gelmeye başlayan ve 11 Eylül 2001 tarihinde İkiz Kulelere yapılan saldırı sonrasında zirveye ulaşan ve kısaca Müslüman karşıtı ırkçılık olarak tanımlanan İslamofobi; İslam dinine ve Müslümanlara karşı dışlayıcılığı, ayrımcılığı, ötekileştirmeyi, korkuyu ve nefreti ifade eden bir kavramdır. İslamofobi, özellikle Batı'da azınlık konumunda yaşayan Müslümanların karşı karşıya kalmış olduğu ırkçılığı, ayrımcılığı, dışlamayı ve şiddeti meşrulaştırmak için kullanılmaktadır.

Temel olarak Batı'ya ait bir sorun gibi gözükken İslamofobi, nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Mısır, Tunus, Cezayir veya Türkiye gibi ülkelerde de görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de de bir dışlama, ötekileştirme ve korkutma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk Türkiye'nin modernleştirme veya Batılılaştırma çalışmaları kapsamında ortaya çıkan İslam düşmanlığı, günümüzde nefreti içinde barındıran bir biçimde ırkçılığa dönüşmüş durumdadır.

Müslüman bir ülke olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, laik seküler ve modern Batılı bir devlet olma ideali ile kurulmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde yapılan kılık-kıyafet değişimi, harf inkılabı, şapka kanunu, Miladi takvimin kabulü gibi değişiklikler Batılı devlet olma idealinin dışavurumudur. Seküler ve modern bir devlet olma hedefi, İslamofobik bir dil veya Müslüman kimliği kamusal alandan dışlama ile beraber yürümüştür.

Erken dönemde, modernleşme politikası hedefi doğrultusunda yapılan bu değişiklikler, doğrudan veya dolaylı olarak din ile irtibatlıdır. Yaşanan değişim karşısında örgütlü bir güç olarak tasavvur edilen dindarlar, ilk andan itibaren kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet'in dine bakışını belirleyen temel perspektif olan Kemalizm, benimsemiş olduğu dışlayıcı ve katı laiklik politikası doğrultusunda dindarları gözetim altında tutmuş ve onların din dilini değiştirmeye yönelmiştir. Bu stratejik hamle uygulanırken irtica tehlikesi, din istismarı, şeriat korkusu veya türban gibi unsurlara müracaat edilmiştir. Bu kavramlar üzerinden, Türkiye'de Müslüman karşıtı ırkçılık kendine zemin bulmuştur.

1990 sonrası Türk siyasetinde görülen İslam düşmanlığını ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada, betimleme ve anlama yöntemi kullanılmıştır. Türk siyasetindeki İslam düşmanlığının arka planında Kemalist ideolojinin din tasavvuru, Türkiye'de kendisini sol düşüncenin içinde konumlandıran kesimin dine yaklaşımı ve siyasi alanda yaşanan iktidar çatışması gerçeği bulunmaktadır. Türk siyasetindeki İslamofobi'yi anlamının yolu; irtica, başörtüsü, laiklik, kamusal alan, İmam Hatip okulları etrafındaki tartışmalara odaklanmaktan geçmektedir. Müslüman karşıtı ırkçılığın yoğun olarak görüldüğü bu tartışmalar, siyasi alanda var olan İslamofobi'nin genel fotoğrafını sergiler mahiyettedir. Bu çalışma, 1990 sonrası Türk siyasetinde var olan Müslüman karşıtlığı olarak resmettiğimiz İslamofobi'ye odaklanmaktadır.

1. TEORİK ÇERÇEVE

1.1. İslam Korkusundan Müslüman Düşmanlığına İslamofobi'nin Arkeolojisi

İslamofobi, kökeni İslam'ın doğduğu ilk yıllara kadar giden nefreti, öfkeyi, korkuyu, dışlamayı ve ötekileştirmeyi ifade etmektedir (Bodur, 2017: 73). Bu kavramın ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında İslam dünyasında yaşananlardan öte Batı'nın kendi yeniden inşa etme ve İslam dünyasını yeniden dizayn etme çabası bulunmaktadır. Bir zihniyeti ifade etmesi itibarıyla tarihi oldukça eski olan bu kavramın zirveye oturması, 11 Eylül 2001 tarihinde Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırı iledir. Bu tarihten itibaren İslamofobi, aşama aşama Batılı devletlerin resmî ideolojisi haline gelmiştir. Bu resmî ideolojinin içeriğini dışlama, ötekileştirme ve farklı din mensuplarını eşit görmeme gibi unsurlar oluşturmaktadır. Batılı ülkelerde yaşayan Müslümanların hayatın her alanında karşılaşmış oldukları ayrımcı ve ırkçı uygulamaların arkasında çoğunlukla bu İslamofobi ideolojisi bulunmaktadır. Bu ideolojik krizin tarihi oldukça eskidir. İslam korkusunun İslam'ın ortaya çıkışından Haçlı savaşlarına kadar uzanan uzun bir tarihi bulunmaktadır (Özkır, 2018: 57-58).

Nefret, düşmanlık, İslam ve Müslüman korkusu ve bunun sonucunda ortaya çıkan ayrımcı ve ırkçı uygulamalardan oluşan İslam düşmanlığının temelinde öncelikle tarihten gelen veya tarihsel süreçte edinilmiş olan yersiz korkulardır. Bu korkunun tarihsel temellerini; bir din olarak İslam'ın ortaya çıkması ve hızlı bir şekilde Hristiyan dünyanın içine doğru yayılması, 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar süren Haçlı Seferleri, İstanbul'un fethedilmesi, Sicilya yoluyla İslam'ın Avrupa'yı nüfuzu altına alması ve İspanya'nın Emeviler tarafından fethedilmesi gibi olaylardır (Green, 2015: 9). Bakalı'ye göre (2016: 11-24), erken dönemde Müslüman kültür ile Batı arasında gerçekleşen bu karşılaşmalar oldukça etkili

ve belirleyici olmuştur. Tarihten gelen korkunun ve düşmanlığın siyasal ve toplumsal alana seferber edilmesi, çeşitli türleriyle bir nefret ideolojisinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Tarihsel kökleri bulunan bu nefret ideolojisinin İslamofobi gibi bir terime ve ideolojiye dönüşmesi ise yeni olup etimolojik köklerini 20. yüzyılın başlarında Avrupa'dan almıştır (Bodur, 2017: 70-72)

Oxford İngilizce Sözlüğü, terimin ilk olarak 1991 tarihli bir Amerikan dergisinde kullanıldığını öne sürmektedir. Ancak kavramın Fransa'da Etienne Dinet ve Slima Ben İbrahim tarafından 1925 yılında yazılan "*Acces de delire islamophobe*" adlı eserde ilk kez kullanılmış olduğuna dair geniş bir mutabakat vardır (Allen, 2010: 5). Kavramın yaygınlık ve netlik kazanmasında İngiltere'deki Runnymede Trust tarafından desteklenen ve Gordon Conway başkanlığında farklı dinlere mensup kimselerden oluşan komisyonun 1997 yılında yayınlamış olduğu rapor etkili olmuştur. '*Islamophobia: A Challenge For Us All*' (İslamofobi: Hepimiz İçin Bir Tehdit) başlıklı rapor, İslamofobi'nin çerçevesini belirleyerek Müslüman bireylere ve topluluklara karşı gösterilen haksız ayrımcılığın sonuçlarını ve Müslümanların sosyal ve siyasal alanda karşılaştıkları dışlanmanın boyutlarını gözler önüne sermiştir. İslamofobi'yi "İslam'a karşı temelsiz düşmanlık" olarak tanımlayan Rapor, Müslüman karşıtlığının ne olduğunun belirlenmesi konusunda başarılı bulunmuştur (Saeed, 2016: 6). Raporda, İslamofobik eğilimin genel özellikleri şöyle sıralanmıştır:

- Müslüman ve İslami kültür monolitik, statik ve değişmezdir.
- İslam, Batı dünyasının içinde yer alan diğer kültürlerden farklılık arz etmektedir. İslam, özellikle Yahudilik ve Hristiyanlıktan farklıdır. Bunun yanı sıra İslam, Batı kültüründe yer alan temel değerlerin hiçbirini paylaşmaz.
- İslam, Batı'dan farklı ve aşağı bir konumdadır. Medeni, aydınlanmış ve cinsiyet açısından eşit olan Batı medeniyetinin aksine İslam mantıksız; Müslümanlar ise barbar ve cinsiyetçidir.
- İslam ile Batı farklı medeniyetlerdir. Saldırgan bir din olan İslam, şiddet yanlısı olup terörü destekler. Fetih üzerine kurulu bir dindir. Bundan dolayı İslam ile Batı arasında kaçınılmaz olarak çatışma vardır. Medeniyet çatışması da kaçınılmazdır. Danimarka'da devlet okullarında okutulan bir din dersi kitabında yer alan "Her ne kadar her Müslüman terörist değilse de her terörist Müslüman'dır" ifadesi bu çıkarımın dışavurumudur.
- Siyasi veya askeri avantaj sağlamak için Müslümanlar, inançlarını kullanmakta olup manipüle edici davranmaktadır. Bundan dolayı Müslümanlar şüphe nesnesidir ve onlardan şüphe edilmesi doğaldır.
- Müslümanlara karşı yapılan ırk ayrımcılığı legaldir. Müslümanların, toplumdan dışlanması ve ayrımcı uygulamalara maruz kalması normal ve meşrudur.
- Müslümanların Batı eleştirisi tek yönlü olduğu için kabul edilemez.
- İslamofobi normal bir durum olup Müslüman düşmanlığı da doğaldır. Müslümanlar hakkındaki önyargılı ifadeler veya görüşler bağnazlık ifadesi değildir (1997, 4).

Rapora göre İslamofobik eylemler; ön yargı, ayrımcılık, dışlama ve şiddet içeren tutum ve davranışları içermektedir. İslam düşmanlığı, basında ve günlük konuşmalarda önyargı; hizmet, eğitim veya sağlık sektöründe ayrımcılık; politikada, idari alanlarında ve iş dünyasında dışlama biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bir diğer gösterge olan şiddet ise sözel taciz, psikolojik şiddet ya da bireyin doğrudan vücut bütünlüğünü bozmayan eylemler biçiminde gerçekleşmektedir (Runnymede Trust, 1997: 11).

İslamofobi'yi anlamının yolu, onu tanımlamak kadar onun ne için olduğunu bilmekten ve sorgulamaktan geçer (Jackson, 2018: 25). Batı dünyasında gittikçe artan İslamofobi'nin belli başlı fonksiyonları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, inşa edilmek istenen yeni Avrupa'nın ötekisi olmak işlevidir. İslamofobi, yeni bir Avrupa meydana getirmek için devletler tarafından desteklenen bir uygulamadır. Amacı, Avrupa'nın çok kültürlü yapısını değiştirmek, din özgürlüğünü baskı altına almak ve Avrupa kimliğini yeniden inşa etmektir. Yeni Avrupa kimliğinin içerisinde İslam'a ve Müslümanlara yer yoktur. Bu yeni kimliği inşa süreci, İslam'ı ve Müslümanları dışlamayı ve ötekileştirmeyi beraberinde getirmiştir. Bu amaca ulaşmak için İslam'a karşı kültürel savaş açılmıştır. Bu arada İslam'a savaş açarlardan birisi, Türk okuyucunun iyi tanıdığı Bernard Lewis'tir. O, birçok yazısında İslam'ın modern dünyanın bütünüyle dışında kaldığı algısını yerleştirmeye çalışmaktadır (Said, 2008: 31-35). "*Yüzyılın sonuna kadar Avrupa'ya İslam hâkim olacaktır.*" diyen Lewis'e göre, "*Avrupa Arap Batısının ve Mağrip'in bir parçası olacaktır.*" Müslümanlara karşı güç kullanılması gerektiğini iddia eden Lewis, ABD'nin eski Başkan Yardımcısı Dick Cheney'e de şu tavsiyede bulunmuştur: "*Araplara yapılması*

gereken şeyin, iki gözleri arasına büyük bir sopayla vurmak olduğuna inanıyorum. Onlar yalnızca güce saygı duyar.” Bu açıklamalar ardından yükselen tepkiler üzerine dergiye gönderdiği açıklamada, “Evet, Araçların yalnızca güce saygı duyduklarını düşündüğüm doğrudur” diyerek iddiasından vazgeçmediği bilinmektedir (Er, Ataman, 2008: 769). İslamofobik söylem üreten birçok Batılı aktör hem İslam ve Müslüman algısını itibarsızlaştırmaya ve deforme etmeye çalışmış hem de İslam dünyasının işgal edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Tüm bu çaba, Avrupa’yı yeniden inşa etmek içindir.

Meşrulaştırma, İslamofobi’nin bir diğer işlevidir. Batılı devletlerin anti-demokratik uygulamalarını meşrulaştırmak ve Müslümanlar ile diğer din mensupları arasındaki uçurumu derinleştirmek için başvurulmaktadır. İslamofobi, özellikle 11 Eylül’den sonra daha çok ABD’deki Müslümanların karşılaştığı sözlü veya fiili şiddet, Avrupa’daki okullarda başörtüsünün yasaklanması, Müslüman kadınların sokakta saldırıya uğraması ve camilerin taşlanması gibi olumsuz hadiseleri toplum ve siyaset nazarında meşrulaştırma işlevi görmektedir. Wolfreys’e göre, Müslümanları yalnızlaştıran ve şeytanlaştıran bu söylem, dünyayı Müslüman korkusu ile yeniden dizayn etme amacı gütmektedir (Wolfreys, 2018: 195).

İslamofobi’nin bir diğer işlevi de korkutmadır. Bu bağlamda, kamusal alandaki Müslümanın varlığından korku duyulması gerektiği ifade edilmektedir. Örtük bir biçimde toplumsal sorunların kaynağı olarak Müslümanları gören İslamofobi söylemi, çözümün özellikle kültürel alanda yönetimin gayri Müslim yöneticilere bırakılması gerektiğini savunmaktadır (Jackson, 2018: 190-191).

Müslümanları günah keçisi ilan etmek, İslamofobi’nin bir diğer işlevidir. Yani Müslümanların günah keçisi ilan edilmesidir. İslamofobi söylemi ile günah keçisi ilan edilen Müslümanlar üzerinden bir iktidar alanı inşa edilmeye ve genişletilmeye çalışılmaktadır. İslamofobi söylemine başvuran gruplar, ilan ettikleri günah keçisini yine kendilerinin inşa ettiği ‘biz’ tanımının dışında ve kendilerinin yararlandığı kaynaklardan ve haklardan mahrum bırakmaktadır. İslamofobi tüm Müslümanları içine alan bir Müslüman kimliği inşa ederek ötekileştirmektedir (Bayraklı-Hafez, 2016:6-7). Bu işlev, Müslümanlara karşı üretilen ayrımcılıkta kendini ortaya koymaktadır.

“Müslüman karşıtı ırkçılık”, “Müslümanlara karşı hoşgörüsüzlük”, “Müslüman karşıtı önyargı”, “Müslüman karşıtı bağnazlık”, “Müslüman düşmanlığı”, “İslam düşmanlığı”, “Müslüman karşıtlığı”, “İslam’ın şeytanlaştırılması”, “Müslümanların şeytanlaştırılması”, “İslam ve Müslüman nefreti” (Richardson, 2021) gibi oldukça geniş bir anlam çerçevesine sahip olan İslamofobi, Batı ülkelerinde ve çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu İslam ülkelerinde her geçen gün varlığını güçlendirmekte ve etkisini artırmaktadır.

1.2. Müslüman Bir Ülke Olarak Türkiye’de İslamofobi

Müslüman karşıtlığı, *sadece* Batı’ya has bir anlayış ve uygulama değildir; çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ülkelerde de başta dışlama ve ötekileştirme olmak üzere farklı boyutlarda görülebilmektedir (Bayraklı-Yerlikaya, 2017: 55-56). İslamofobik eylemlerin bazıları açık ve net iken, bazıları gizli ve kapalıdır. Değişik şekiller alabilmektedir. Farklı derecelerde sözlü veya fiili saldırganlık da içerebilmektedir. İş yerlerinde, sağlık kurumlarında, okullarda ve konutlarda şüphe, dik dik bakma, taciz, dalga geçme, reddetme, damgalama ve açık ayrımcılık şeklini alırken, (Kalin, 2011: 9) siyasal alanda ise dışlama ve ötekileştirme biçimindedir. Bunun sonucu olarak muhafazakâr kesim dışlanmış, siyasal alanın dışına itilmiş ve ötekileştirilmiştir. Neredeyse tüm Cumhuriyet tarihi boyunca Müslüman bireylerin kendi dini kimliği ile uyumlu bir tarzda siyasal alanda var olamamasının temel gerekçesi bu olarak görülmektedir (Arslan, 2019: 74).

Türk siyasetinde var olan İslam düşmanlığının ilk nedeni, Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî ve kurucu ideolojisi olan Kemalizm’in din anlayışıdır. Bireysel hayatta dinin etkisini azaltmayı amaçlayan Kemalizm, siyasal ve toplumsal alanda İslam’ın varlık göstermesine karşı çıkmış; dini dışlamış ve yok saymıştır. İslam’ı, Şarklı kimliğin göstergesi olarak gören Kemalizm, Batılılaşmak için İslam’ın etkisini azaltmayı zorunlu görmüş ve İslam’ın tüm sosyal görünümünü ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Kemalizm’e göre, Şarklılıktan kurtulmanın ve Türkiye’yi Batılı bir devlete dönüştürmenin yolu, İslam’ın siyasal ve toplumsal etkisini azaltmaktan geçmektedir. Bu siyasal amaca ulaşmak için devletin kurucu ilkelerinden biri olan laiklik devreye girmiştir (Sayyid, 1997: 69).

Laiklik, Kemalizm’in din anlayışını belirleyen temel ilkedir. Din ve inanç özgürlüğünü güvence altına almak anlamından öte dinin kamusal hayattan dışlanması ve dindarların baskı ve gözetim altına alınması olarak anlaşılan bu laiklik anlayışı, tepeden inme ve dışlayıcı olmuştur; dini ve dindarları

kontrol etmek ve baskı altına almak işlevini üstlenmiştir (Davison, 2002: 210-230). Yeni siyasal düzenin amacı ise siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda dinin ve din adamlarının otoritesini azaltmak ve dini, inanç ve ibadet gibi siyasal ve toplumsal alana dokunmayan bir değerler bütününe indirgemeye çalışmak olmuştur (Lewis, 1993: 408). Bundan dolayı Kemalizm'in kendini inşa etme sürecinde dinin toplumsal ve siyasal gücünü azaltan kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Bazı camiler ibadete kapatılmış, hacca gidişlere izin verilmemiş, başörtüsü yasaklanmış ve dahası dini sembol ve ritüeller irticanın göstergesi olarak kabul edilmiştir (Turan, 2009: 596). Karpat'a göre de milleti dinsel içeriğinden soyutlayarak siyasal bir topluluk haline getirme aracı olan laiklik din adamlarının etkisini sınırlamaya ve otoritesini zayıflatmaya çalışmıştır (2009: 241).

Türk siyasetindeki İslam düşmanlığının bir diğer nedeni de Sol düşüncenin veya marjinal Sol'un din anlayışdır. Sol'a göre din, gerici bir gerçeklik olup yanlış bilinç halidir. Solun temel referanslarından birisi, Karl Marx'a ait olan "din halkın afyonudur" mottosudur. Marx'ın "*Dini çile, bir ve aynı zamanda, gerçek ıstırabın dile gelmesi ve gerçek ıstırapa karşı bir isyandır. Din, ezilen yaratığın iç çekmesi, kalpsiz dünyanın kalbi, ruhsuz koşulların ruhudur. Din halkın afyonudur.*" sözü, Sol düşüncesinin dine bakıştaki temel algısı olarak görülebilir. Din, halkın kendine ve kendi tercihlerine yabancılaşmasına neden olan bir yanlış bilinç hali olup üst sınıfın ekonomik ve toplumsal konumunu pekiştirme işlevi görmektedir. Bu tarz bir sol anlayış ile Kemalizm, din konusunda benzer perspektiflere sahiptir (Akkir, 2018: 100). Bunun yanı sıra Türkiye'deki sol düşünce, neredeyse tüm cumhuriyet tarihi boyunca din mevzusunda devletin resmi talep ve beklentilerine uygun pozisyon almıştır. Bu pozisyon, sol ile muhafazakâr kitlenin arasının açılmasına ve solun din düşmanı olduğu algısının muhafazakâr kesim arasına yerleşmesine neden olmuştur. Solun önemli düşünürlerinden Başkaya'ya (2011: 159) göre de Türkiye'de Sol'un temel açmazı, Kemalizm ile arasına mesafe koymamasıdır. Solun Kemalizm ile arasına mesafe koymaması, Solu 'devletçi' bir çizgiye itmiş ve bu durum ideolojik ve entelektüel bir zaaf oluşturmuştur. Türkiye bağlamında Sol ve Kemalist siyaset, sosyal gerçekliği görmezden gelerek dini; irtica, cehalet, gericilik veya yobazlık gibi pejoratif kavramlarla açıklamıştır. Dine, dindarlara ve dinsel geleneğe mesafeli bir duruş ortaya koymuştur. Dine büyük oranda Kemalist-devlet merkezli laiklik tanımı çerçevesinde yaklaşan Sol, devletin refleksleri ile bütünleşerek açmazın içine düşmüştür (Ünüvar, 2009: 880-891).

Politik lügatine saygı ekleyememenin yanı sıra Sol, din konusunda Kemalizm ile ortak algı, anlayış ve davranış sergilemiştir. Kemalist bir parti olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), başörtüsünü gerici bir simge olarak görmüş ve kamu hizmeti alanlar e üniversite öğrenimi görenler dahil olmak üzere toplumun geniş kesimi için yasaklanması gerektiğini savunmuştur (Kayaoğlu, 2010: 50). Sol da neredeyse aynı perspektife sahip olmuş; toplumun egemen kesimlerinden ayırt edilebilir bir duruş sergileyememiş ve irtica ile gericilik retoriğinin dışına çıkamamıştır.

Türk siyasetindeki İslam düşmanlığının bir diğer nedeni de kültürel ve siyasal alanda yaşanan iktidar çatışmasıdır. Türkiye, kısa tarihi boyunca kendilerini iktidar seçkini görenler ile halkın seçtikleri, merkez ile çevre, vatandaş ile halk arasındaki iktidar çatışmasına sahne olmuştur. Kendilerini devletin sahibi gibi gören iktidar seçkinleri, seküler bir hüviyete sahip olan CHP etrafında pozisyon almış ve gücü iktidar aygıtının dışında kalan çevre/halk ile paylaşmaktan uzak durmuştur.

Bunun yanı sıra iktidarı paylaşmak istemeyen seçkinler, Müslümanları gayri meşru ilan ederek suçlama siyaseti gütmüştür. Bürokrasi, yargı, yürütme gibi devletin önemli saç ayaklarını muhafazakarların kontrolüne bırakmamak için "irtica", "din istismarı" ve "rejim tehdit altında" gibi olumsuz ve suçlayıcı ifadelerle müracaat edilmiştir (Kara, 2016: 620). İslami kaynaklı tüm muhalif politik hareketlenmeler demokratik perspektiften uzak bir şekilde 'irticacı', 'şeriatçı', 'rejim düşmanı', 'vatan haini', 'İslamcı', 'anti-laik' gibi kavramlarla nitelendirilmiş ve iktidar aygıtının dışında bırakılmaya çalışılmıştır (Temel, 2020: 50-51). İktidar seçkinlerinin siyasal nüfuzunu derinleştirmeyi amaçlayan bu argümanlar, muhalefeti suçlayarak siyasi ve toplumsal meşruiyetlerini kaybettirmeyi ve iktidar savaşını kazanmayı hedeflemiştir.

Özellikle laiklik ve irtica temaları etrafında şekillenen iktidar çatışması, kesintisiz bir biçimde Cumhuriyet tarihi boyunca sürmüştür. Bunun da arka planında, sağlıklı biçimde, Cumhuriyet rejiminin kuruluş yıllarından itibaren kendisini sürekli din temelli reaksiyoner bir tehdit altında hissetmiş olması, örgütlü dinî muhalefeti kayıt ve kontrol altına alma çabası yatmaktadır (Çarkoğlu-Toprak, 2006:15). Dönem dönem farklı tonlarda tezahür eden bu iktidar mücadelesi, 28 Şubat post-modern darbesine giden 90'lı yıllar boyunca belirgin hale gelmiştir. ABD ve Avrupa kaynaklı İslam

karşıtlarının desteği ile yürütülen ve doğrudan İslam karşıtı bir proje olan bu post-modern darbe ile siyasi hayat yeniden dizayn edilmeye ve muhafazakâr kitle siyasal alanın dışına atılmaya çalışılmıştır (Yıldız, 2013: 85). Özellikle darbe dönemlerinde iktidar seçkinleri, organize bir güç olarak tasavvur edilen İslami muhalefeti kontrol etmek ve baskı altında tutmak için laikliğe atıf yaparak İslam düşmanlığını derinleştirmiştir (Akın, 2016: 43). Siyasal alanda İslam karşıtı dilin parametreleri şöyle sıralanabilir:

- Din, dini sembol ve simgeler irticai bir unsur olarak değerlendirilmiştir.
- Referansı İslam olan kimselerin politika yapması olumsuz karşılanmış ve onların rejim için bir tehdit olabileceği algısı üretilmiştir. İslami referansa sahip partileri ve politikacıları destekleyenler mürteci, gerici, yobaz veya aydınlanmamış kimseler olarak yorumlanmıştır.
- İslami dünya görüşüne sahip kişilerin siyaset yapması hoş görülmemiş, bu kişileri siyasetten dışlanmaya ve ötekileştirilmeye çalışılmıştır.
- Laik-anti laik kavramları üzerinden siyasal kutuplaşma oluşturulmuş; laikliği savunanlar ile dinin etrafında toplananlar arasında siyasal kutuplar oluşmaya başlamıştır.
- Gücünü laiklikten alan bir kısım siyasi aktörler, dini ve dindarları devletin düşmanı olarak ifade etmiş ve siyasal alandan onları dışlamaya çalışmıştır.
- Seküler dünyada üretilmekle birlikte siyasete transfer edilen İslam düşmanlığı, İslami kavram ve söylemleri politik alandan dışlamayı hedeflemiştir.
- Dini ritüeller, politik bagaj doğrultusunda ve özellikle başörtüsü, siyasal bir simge olarak yorumlanarak simgeleşmiştir (Temel, 2020: 52).

Bu bağlamda 90 sonrasında Türk siyasetinde farklı boyut ve ölçeklerde Müslüman karşıtı ırkçılık tezahür etmiştir.

2. 1990 YILINDAN GÜNÜMÜZE TÜRK SİYASETİNDE İSLAM KARŞITLIĞI

2.1. 1990 Sonrası Türkiye’inde Oluşan Siyasi Atmosfer

1990 sonrası Türkiye’inde oluşan atmosfer, siyaset alanındaki İslamofobi’nin kendini göstermesinde etkili olmuştur. 90’lı yıllar, Türkiye’de hızlı sosyal ve politik değişimin ve siyasal istikrarsızlığın olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde parti sistemi yeniden yapılanma sürecine girmiş, yeni siyasal partiler ve parti liderleri ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, toplumsal hareketlilik büyük bir ivme kazanmış; bu durum siyasal hayatı çok boyutlu olarak etkilemeye başlamıştır (Kalaycıoğlu, 1996: 57-65). Siyasal değişim ve dönüşüm ile beraber politik kültür de farklılaşmaya başlamıştır. Aslında bu değişimin başlangıç evresi, Turgut Özal’ın 1983 yılında Türkiye’yi yönetmeye başladığı dönemdir. Özal’ın farklı siyasi akımları Anavatan Partisi’nde toplama çabası, 90’ların başından itibaren akamete uğramıştır. Bunun yanı sıra Anavatan Partisi’nin siyasetin merkezine yerleşmesi; çevrenin yeni temsilcisi konumuna Süleyman Demirel’i, onun Doğru Yol Partisi’ni yükseltmiş ve iktidara ortak etmiştir. Özal ile beraber Demirel, siyasetin en güçlü aktörü olmuştur. Siyasi arenanın diğer bir güçlü aktörü de Kemalist geleneği temsil eden ve sürdüren Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)’dir.

Ancak 90’lı yıllarda yeni bir gerçeklik ortaya çıkmıştır. Siyasal İslam’ın temsilcisi olarak gösterilen Necmettin Erbakan’ın Refah Partisi, siyasal nüfuzunu artırmaya ve etkin bir güç olarak TBMM’deki varlığını konsolide etmeye başlamıştır. Ancak 90’lı yıllarda siyasal kültürdeki değişim, siyasal İslamcı Refah Partisi’nin yükselişi ile sınırlı değildir; Kürt meselesi, Alevilik, terör ve şiddet gibi birbirinden farklı konular da gündemi meşgul etmiştir (Kahraman, 2008: 221-228).

1994 seçimlerinden itibaren Türk siyasetinde merkezin sağında ve solunda konumlanan partiler haricinde kendisine yer edinen ve ortaya koyduğu mücadeleyi günümüze kadar sürdüren en önemli politik örgütlenmenin ve toplumsal temsilin odağında olan Millî Görüş hareketinin temsilcisi olan Refah Partisi, gücünü açıkça artırmaya başlamıştır (Baykal, 2021: 43). 1991 seçimlerinden sonra Parlamentoda varlık gösteren Refah Partisi, 1994 yılından itibaren gücünü artırmaya ve özellikle yerel yönetimlerde kendini hissettirmeye, İstanbul ve Ankara gibi Türkiye’nin en büyük şehirlerini yönetmeye başlamıştır. 1995 yılında yapılan genel seçimlerde de Refah Partisi’nin büyük bir başarı göstererek sandıktan birinci parti olarak çıkması, Kemalist veya Atatürkçü değerlerin savunuculuğunu yapan iktidar seçkinlerini rahatsız etmiştir. Bu durum sivil toplum kuruluşlarında veya bir kısım ordu mensupları arasında Erbakan karşıtı kampanyanın medya üzerinde görünür olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçten itibaren laiklik, şeriat, dincilik, başörtüsü, tarikat-cemaat tartışmaları gündemin ilk sıralarında yer tutmaya ve bu konular etrafında siyasal partiler ve siyasetçiler pozisyon almaya

başlamıştır.

Aslında 1990 yılının başından itibaren toplum ve siyaset krizin içine doğru itilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda toplumun önemli aktörleri suikastlara maruz kalmıştır. Bu suikastlarda Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Uğur Mumcu, Eşref Bitlis, Bahriye Üçok, Ahmet Taner Kışlalı gibi Atatürkçü ve laik kimliği ile tanınan insanlar hayatını kaybetmiştir. Toplumun farklı kesimlerine ait aydınları ve siyasetçileri hedef alan suikastlar ile toplum ve siyaset ayrıştırılmaya ve toplumundaki fay hatları derinleştirilmeye çalışılmıştır (Özbudun, 2010: 80). 12 Eylül Askeri darbesi kadar zor bir dönem olan bu süreçte Özal'a suikast düzenlenmiş, Bingöl'de 33 er katledilmiş ve Sivas Madımak Otel'de 35 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu siyasi ve toplumsal atmosfer, CHP'nin siyaset yapma biçimi ve politik söylemleri üzerinde belirleyici olmuştur. Kültürel ve dini konular üzerinden toplum kutuplaştırılmış ve siyaset enterne edilmiştir. CHP'nin o dönemdeki lideri Deniz Baykal da bu kutuplaştırıcı siyasi atmosfere teslim olmuş; laikliğin çeperinde pozisyon alan ordu, bürokrasi, üniversite ve medya kuruluşları ile iş birliği yapmıştır. Laiklik ekseninde bir siyasal duruş benimsemiş olan CHP'nin rejimi kollama misyonuna olan sadakati bu dönemin belirgin özelliğidir. Sekülerist siyasetin ve dışlayıcı laiklik anlayışının temsilcisi olan CHP'nin benimsemiş olduğu bu tarz-ı siyaset, yoğunluğu artan biçimde 28 Şubat Post-modern darbesine kadar devam etmiştir (Akkir, 2015: 79).

28 Şubat post-modern darbesi, 1997 yılında Refah-Yol Hükümeti'nin yıkılmasına yol açan muhtırayı ve siyasetin askeri bürokrasinin ağırlıklı olduğu siyaset dışı güçler tarafından yeniden biçimlendirilmesini ifade etmektedir (Özipek, 2004:640). Militan bir laiklik anlayışını benimseyen 28 Şubat post-modern darbesinin sivil-asker temsilcilerinin amacı, genişleyen imkân alanlarını devlet lehine daraltmak ve kamu alanındaki İslami temsili önlemektir. 28 Şubat hareketinin özü ekonomi, eğitim ve medyadaki 'imkân alanlarından' yararlanan İslami grup ve oluşumları temizlemektir (Yavuz, 2004: 601). Siyaset ile toplum arasındaki ilişkiyi yıpratın 28 Şubat, siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda krizin yaşanmasına neden olmuş ve bu süreç yeni bir sosyolojinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır.

Merkez Sağ partiler ile beraber Solun siyasal alanda etkisini kaybetmesi ile ortaya çıkan sosyoloji, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimleri AK Parti'nin kazanması ile sonuçlanmıştır. 28 Şubat sürecinde yer alan güç odakları ile arasına mesafe koyan AK Parti, başlangıçta çatışmaya girmeden politika üretmiş; ancak zamanla güç odaklarını bir bir tasfiye etmiştir. Bu süreçte Kemalist statükonun yanında yer alan parti ve politik aktörler, hem AK Parti'ye siyasi alanı daraltmak hem de kendi seküler seçmenini konsolide etmek için İslamofobik söyleme başvurmuştur.

2.2. Türk Siyasetinde İslamofobik Söylem Örnekleri

Öncelikle Türk siyasetinde İslamofobik ifadeler başörtüsü veya türban, laiklik, şeriat, irtica ve gericiilik gibi din ile irtibatlı alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Türk siyasetinde İslamofobik ifadeler, temel olarak iki fonksiyona sahip olmuştur. Bunlardan ilki günah keçisi ilan etme işlevidir. Batı'da üretilen ve Kemalist veya sol aktörler tarafından Türkiye'ye transfer edilen İslamofobi, İslam ile ilişkili olanları günah keçisi ilan ederek seküler iktidar alanı inşa etmek, genişletmek ve bu durumu istikrarlı hale getirmek isteyenler tarafından kullanılmaktadır. Bu strateji doğrultusunda belli gruplar ötekileştirilmekte ve onların, seçkinlerin yararlanmış olduğu haklardan faydalanması önlenmektedir.

Türk siyasetindeki İslamofobik ifadelerin bir diğer işlevi de korkutma olup kamusal alandaki Müslümanın varlığından korku duyulması gerektiğini ifade eder. Örtük bir biçimde toplumsal sorunların kaynağı olarak Müslümanlar görülmekte ve çözümün siyasal alanda yönetimin seküler yöneticilere bırakılmasını savunmaktadır. Bundan dolayı özellikle politik alanda Müslümanların varlık göstermesi sorun teşkil etmiştir. Kamusal alanı Müslümanlara yasaklama çabası bu anlayışın tezahürüdür (Düzce, 2021: 147-153).

Türk siyasetindeki İslamofobik anlayış, ilk olarak başörtüsü veya türban sorununda kendini açık etmiştir. 90'lı yıllardan itibaren Kemalist siyasetin merkezi olan CHP, bu dönemde Müslüman karşıtı ırkçılığa varan ifadelerle sıklıkla müracaat etmiş, dinin haritasını yeniden çıkarmaya çalışmış, başörtüsü ile türban ayrımı yaparak türbanı irticanın sembolü olarak kabul etmiş ve türban takanları kamusal ve siyasal alandan dışlamıştır. 28 Şubat sürecinin etkisiyle siyasal İslam karşıtlarını CHP'de toplama isteği, CHP'nin söylem ve politikalarının laiklik odaklı olmasına neden olmuştur. Dışlayıcı laiklik ideolojisi etrafında partisini tanımlayan Baykal başkanlık döneminde, Atatürkçüleri, Kemalistleri, Batıcıları, Solcuları ve tüm AK Parti muhaliflerini İslam karşıtı ırkçı dilden destek alarak CHP'ye transfer etmeye çalışmıştır (Bezci, 2012: 17).

O dönemde CHP'nin Genel Başkanlık koltuğunda oturan Deniz Baykal'a göre (2021) "Türkiye'deki sorun başörtüsü sorunu değildir, türban sorunudur." Türkiye'nin tarihinde türban gibi bir gerçekliğin olmadığını iddia eden Baykal'a göre, "Türban bir siyasi simgedir." Hatta "Ne İslam'ın şartıdır ne imanın şartıdır. Ne büyük günahdır ne de küçük günahdır."

Baykal'ın 1995 ile 2008 yılları arasında kamuyla ilgili yapmış olduğu konuşmaların neredeyse tamamında şeriat tehlikesine, teokratik düzene, dini gruplara, Kuran Kurslarına, dinciliğe, türbana ve laikliğe atıf vardır. Baykal, İslamofobik dışlayıcı laiklik anlayışı ve rejimi koruma repliği ile sürekli pekiştirmiştir. CHP tarafından düzenlenen "Cumhuriyet, Laiklik ve Demokrasi" panelinde konuşan Baykal; "Laiklik, inanca ve imana karşı değildir; laiklik teokrasiye, teokratik devlet yönetimine karşıdır... Özgürlük hiçbir şekilde, din ve inancın istismarı, siyasete ve devlet idaresine din ve inancın karışması amacıyla kullanılamaz; dini cemaatler, bir siyasal ve resmi kamusal yapılanmaya dönüşemez, devleti kuşatmaya kalkışamaz" (Baykal, 1998: 38-39) diyerek kamusal alanın seküler kimliğe açık olduğu, dindarların ve dini grupların kamusal alanda var olmasının devleti kuşatmak anlamına geleceğini iddia etmiştir. Hatta başörtüsünün yabancı bir simge olduğunu iddia eden Baykal'a göre, "Getirilmek istenen, gelen, Anadolu'daki kadınlarımızın yaşmağı, başörtüsü değildir. Gelen, Arap-Vahhabi, Abbasi-Emevi İslam yorumunun, Türkiye'ye yönelik projelerinin bir simgesi olarak, Türkiye'deki işbirlikçileriyle birlikte Anadolu halkına dayatmaya başladığı bir yabancı üniformadır... Bunun gelişyle Türkiye'de yaygınlaşan İslamiyet'in özü, değerleri, ahlaki, kuralları değildir. Kuran'ın İslamiyet'i değildir. Gelen başka bir şeydir. Din için gelmiyor, siyaset için geliyor" (Yağcı, 2021).

Baykal, 2000'lerin Türkiye'sinde de 28 Şubat'ın politik atmosferinde de İslamofobik duruşunu devam ettirmiş ve bunun üzerinden bir siyasal dayanışma ağı oluşturmaya çalışmıştır. Baykal'ın CHP'si, AK Parti'nin kazanmış olduğu 2003 seçiminden itibaren yoğun bir biçimde 'laiklik tehlikede' propagandasını yapmıştır. Baykal'a göre, laik Cumhuriyet'in temel değerlerine ve kurumlarına karşı gizli bir savaş veren AK Parti'nin gizli bir ajandası bulunmaktadır. AK Parti'nin, türbanla ilgili söylem ve tutumları bu ajandanın ürünüdür.

2005 yılında, Cumhurbaşkanı'nın eşinin türbanlı olma ihtimali belirlediğinde Baykal, türban ile Çankaya köşkünde olmaya itiraz etmiştir: "Türkiye'de türbanlı bir cumhurbaşkanı olsun mu? Yasal engel yok, olabilir. Daha sonra ne olur? Devlete türban giydirmiş olursunuz, türban meşruiyet kazanır, resmiyet kazanır" (Baykal, 2005). Dahası, türbanın Çankaya Köşkü'ne girmesi; Türkiye'nin Ortadoğu'ya, Irak'a, Suudi Arabistan'a, İran'a yönelmesi ile laik ve demokratik Cumhuriyet'in zemininden uzaklaşma demektir. Baykal'a göre AK Parti; laiklikle, Danıştay, Yargıtay, Anayasa Mahkemesi ve başsavcılık gibi yargı organlarıyla kavgalıdır. Bu kavganın sebebi ise anayasal düzenin değiştirilmek istenmesidir (Baykal, 2008)

İslami simgelere karşı oluş içeren İslamofobik ifadeler, sadece Baykal ile sınırlı kalmamıştır; Muharrem İnce, Nur Serter, Fikri Sağlar, Selin Sayek Böke, Mahmut Tanal gibi CHP'li politik aktörler tarafından da dile getirilmiştir. "Hükümetin temel eğitim kurumlarında başörtüsünü serbest bırakma kararı, ayımsızlıktan öte bu sürecin bilinçli biçimde geliştirildiğinin örneklerinden biri olmuştur. Aldığınız karar Cumhuriyet'e meydan okumaktır." diyen Muharrem İnce'ye göre, eğitim kurumlarında başörtüsünü serbest bırakmak Cumhuriyet'e meydan okumak ile eş anlamlıdır. Atatürkçü kimliği ile tanınan İnce, 28 Şubat sürecinin popüler aktörlerinden olan ve okul kapılarındaki ikna odalarında başörtülü öğrencilere psikolojik şiddet uygulayan Nur Serter ile aynı ideolojik omurgaya sahiptir. Ortaya koymuş olduğu söylem, bu aynılığı ifşa etmektedir.

Müslüman karşıtı ırkçı zihniyet, Selin Sayek Böke'de de görülmektedir; "AKP'nin Türkiye'yi 15 Temmuz'a getirmiş olan ideolojik ve partizan yaklaşımı, kendini her alanda göstermeye devam ediyor. Bu hafta poliste türbanı serbest bırakarak laiklik üzerinden yeni bir tartışma başlatılma gayreti de bunun en somut göstergelerinden biri" (Akit, 2021) diyerek polislik mesleğinde türban takmanın laikliğe aykırı olduğunu iddia etmiştir.

Bir diğer örnek de eski bakan ve Milletvekili Fikri Sağlar'dır. Sağlar katıldığı bir televizyon programında, "Türban irticai faaliyetlerin şeriat isteyenlerin üniformasıdır. Başörtüsü yüzyıllar boyunca Anadolu'da bir geleneksel giysidir. Arada fark var" demiş ve "Kendimden söylemek istiyorum; ben yargılandığım zaman türbanlı bir hâkimin karşısına gittiğimde benimle ilgili haklarımı koruyacağı ve adaleti yerine getirebileceği konusunda kuşku var." (Cumhuriyet, 2021) diyerek 28 Şubat sürecinde ortaya atılan İslam karşıtı ırkçı ifadeleri tekrar ederek kendi İslamofobik davranışını

meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Türk siyasetindeki Müslüman karşıtı ırkçılığın uğrak noktalarından biri de irtica ve irtica tehlikesidir. Nerdeyse tüm cumhuriyet tarihi boyunca irtica tehlikesi sürekli gündemde tutulmuştur. Ancak 90'lı yıllardan itibaren gündemin ilk sıralarına yerleşmiştir. Başörtüsü, tarikat, sakal, gümüş yüzük, dini eğitim-öğretim yapan kurumlar, cübbe gibi unsurlar irticanın göstergesi sayılmıştır. Bu ve benzeri sözde irticai göstergeler, daha çok ekonomik boyutlu bir darbe olan 28 Şubat post-modern darbesine zemin hazırlamıştır (Özkır, 2017. 77-80).

Örneğin Kemalist ideolojinin yanında pozisyon alan ve türban ve irtica karşıtlarını kendi yanına seferber etmeye çalışan Baykal'a göre, AK Parti'nin seçimleri kazanmasıyla *"en büyük tehdit"* olan *"irtica yeniden hortlamıştır."* *"Laiklik tehdit altındadır"* ve *"Türkiye git gide İslamlaşmaktadır"* (Altun, 2021).

İslam karşıtı blokta yer alan bir diğer aktör de 1999'da kurulan Demokratik Sol Parti-Milliyetçi Hareket Partisi-Anavatan Partisi koalisyonunda başbakanlık koltuğuna oturan Bülent Ecevit'tir. Ecevit, solcu, Kemalist ve Atatürkçüdür. 28 Şubat Post-modern darbesinden sonra başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Ecevit de Müslüman karşıtı ırkçı dile sıklıkla başvurmuştur. Ecevit'in Başbakanlığı döneminde yaptığı önemli Müslüman karşıtı ırkçı eylemlerden birisi, yayınlamış olduğu irtica ile mücadele genelgesidir. 22 Temmuz 1999 tarihinde irtica ile mücadelenin etkin bir şekilde sürdürülmesini sağlamak amacıyla bir genelge yayınlamıştır. Belgede, irtica ile mücadelenin bir devlet politikası olduğu vurgulanmıştır. Tarihsel bir vesika ve yükselen Müslüman karşıtı ırkçılığın boyutlarını göstermesi bakımından genelgeyi, olduğu gibi buraya alıyorum. Genelgede, irtica ile mücadelenin parametrelerini şöyle belirlemiştir:

"1. Türkiye Cumhuriyeti Anayasamızda belirtilen temel niteliklerine karşı yürütülen rejim aleyhtarı irticai, yıkıcı ve bölücü faaliyetlere karşı alınan önlemlerin eş güdümünü sağlamak ve uygulamayı izlemek üzere kurulan Başbakanlık Uygulamayı Takip ve Koordinasyon Kurulu'nun çalışmalarını etkin bir şekilde yürütmektedir.

2. Siyasi iradenin, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini yok etmeye yönelmiş bulunan irticai faaliyetlerle mücadelede tüm Devlet kurumları ve kamu görevlilerinin arkasında ve desteğinde olduğundan kuşku duyulmaksızın, kamu görevlilerince irticai faaliyetlerle mücadeleye ilişkin olarak daha önce çıkarılmış olan Başbakanlık direktif ve genelgelerinin uygulanmasına mevcut mevzuat çerçevesinde devam edilecektir.

3. Merkez teşkilatında Bakanlar, taşra teşkilatında vali ve kaymakamlar, dinin siyasi, ekonomik, ticari, sosyal veya diğer şekillerdeki istismarına karşı her türlü önlemi alacaklar, yasalara uymadıkları belirlenenler hakkında gerekli yasal işlemler ilgili kamu görevlilerince tereddütsüz yerine getirilecektir. Kamu görevlileri irticai faaliyetler ile mücadelede zafiyet göstermeyecekler ve özellikle kılık kıyafet yönetmeliği hükümlerini titizlikle uygulayacaklardır.

4. İrticai faaliyet, eğitim yoluyla gençliği ele geçirmeye de yönelmiş olduğundan, vakıflar, özel kuruluşlar, belediyeler ve şahıslar tarafından kurulan özel öğretim kuruluşları ile özel yurt, pansiyon ve kurslar üzerindeki devletin gözetim ve denetimi ilgili ve sorumlu kamu kurumlarınca etkin bir şekilde gerçekleştirilecektir. Ayrıca, bu kuruluşların sistemli ve etkin bir şekilde denetimini sağlayacak mevzuat düzenlemeleri yürürlüğe konulacak, yasalarla çizilen çerçevenin dışında faaliyet gösterdikleri belirlenenler hakkında gerekli yasal işlemlerin süratle yapılmasına özen gösterilecektir.

5. Vatandaşlarımızın kutsal dini duygularını istismar ederek, topladığı kaynakları irticai faaliyetlerin finansmanına yönelten dernek, vakıf, şirket ve bunun gibi diğer kuruluşlar nezdinde yürütülmekte olan il ve ilçe merkezli denetimlerin kapsamının genişletilmesi sağlanacak ve denetleme sonuçlarının izlenmesi için ilgili tüm devlet kuruluşları üzerlerine düşen görevleri eksiksiz olarak yerine getireceklerdir.

6. İrticai faaliyetlerin bir kısmı da devletin bütçe olanaklarının yetersizliğini istismar etmekte olduğundan, vali ve kaymakamlar, il ve ilçelerindeki okul çağındaki çocuklarımızın öğrenim, barınma ve kurs gereksinimlerini belirleyerek, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik fonundan da yararlanmak suretiyle gerekli önlemleri alacak veya olanakların yeterli olmadığı hallerde, gerekli önlemlerin alınması için girişimlerde bulunacaklardır.

7. İrticai ve bölücü yayın yapan radyo ve televizyon istasyonlarına karşı ilgili devlet kuruluşları, yasaları eksiksiz bir şekilde uygulayacaklardır.

8. İrtica ile mücadelenin bir hükümet politikası olmaktan öte, Cumhuriyetimizin geleceği açısından bir

devlet politikası olduğu gerçeğinden hareketle, bu mücadelenin siyasal yaşamdaki değişikliklerden etkilenmeden sürdürülmesi gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel niteliklerini yok etmeye yönelik irticai faaliyetlere karşı mücadelede başarı, devletin bütün kurum ve kuruluşlarının görevlerini zamanında, etkin ve eş güdüm içinde yapmalarına bağlıdır. Bu mücadelede, Cumhuriyet Hükümeti, başta vali ve kaymakamlarımız olmak üzere, tüm devlet kurumlarındaki her düzeydeki kamu görevlisinin yanında olmaya devam edecektir” (Politika Dergisi, 2021).

Bu genelge, 28 Şubat Post-modern darbe öncesinde ve sonrasında Müslüman karşıtı bir ırkçılık olarak İslamofobi'nin Müslüman bir ülkede devletin uygulamasına dönüştüğünü göstermektedir.

28 Şubat sürecinin politik aktörlerinden biri de Anavatan Partisi'nin Genel Başkanı Mesut Yılmaz'dır. 28 Şubat sonrasında Ecevit ile hükümet kuran Yılmaz, “İrtica tehlikesi sürerken elbette ordu kışlasına dönmez” diyerek irtica üzerinden post-modern darbeyi meşrulaştırmaya çalışmıştır. Yılmaz'ın Müslüman karşıtı ırkçılığa varan söylemleri, bununla da sınırlı değildir. İmam Hatip Okullarında okuyanlara ‘yarasa’ diyen Yılmaz'a göre, “İrticayla mücadele, irtica tehdidiyle mücadele meşru bir mücadeledir.” Dahası “Türkiye’de her hükümetin yapması gereken bir mücadeledir.” (Milliyet, 2021). Darbe sonrasında sadece bir buçuk yıl iktidarda kalabilen Yılmaz, hükümetini devam ettirebilmek için İslamofobik ifadelerle başvurmak dahil her yolu denemiştir.

28 Şubat post-modern darbesini meşru gören ve İslam karşıtı ırkçı dile sahip olan Kemalist güç odaklarının yanında yer alan Yılmaz, “Siyasi hayatıma mal olsa bile bu kanunu çıkaracağım” diyerek İslam karşıtı birçok anti-demokratik uygulamayı içinde barındıran 28 Şubat kararlarını kararlılıkla uygulamaya çalışmıştır (memleket.com.tr, 2021). İmam Hatip Okullarının orta kısımlarının kapatılmasında ve Kur’an Kurslarının fiilen sonlandırılmasında etkin rol oynamıştır. Özetle Özal sonrası ANAP'ın genel başkanlık koltuğuna oturan Yılmaz'ın vaatlerinden birisi Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) kaldırılması olmasına rağmen, kendisi 28 Şubat sürecinde tam tersi bir biçimde ‘askerci’ bir pozisyona savrulmuştur (Yetkin, 2021).

28 Şubat'ın sürecinin dikkat çekici isimlerinden birisi de dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'dir. 2006 yılında bir televizyon programında Demirel, başörtüsü yasağıyla ilgili konuşmuş ve onların Arabistan'a gitmesi gerektiğini söylemekten çekinmemiştir: “Orası üniversite, oranın kuralları var. Danıştay, Anayasa Mahkemesi karar vermiş. İlle başı bağlı okumak istiyorsan, başı bağlı olarak okunabilen yerler var, oraya git. Arabistan'da falan öyle yerler vardır, oraya gidin, orada okuyun! Türkiye laiklikten vazgeçemez. Herkes aklını başına toplasın. Bu ülkenin halkı yüzde 99'u Müslüman diye, Müslümanlığı istismar ederek, bu milleti arkamıza düşürürüz diye düşünen varsa aldanıyor. Hem de çok aldanmaktadır. Cumhuriyet 5'inci neslini yetiştirmiştir ve bu nesil cumhuriyete sahip çıkmaktadır. Türban özgürlük falan değildir. Bu gericiliktir.” (Milliyet, 2021). Laik seçkinlerin dışlayıcı siyasetine ve darbelerine maruz kalan Demirel, politik hayatının sonuna doğru Müslüman karşıtı ırkçı siyasete savrulmuştur. İslami ritüel ve kavramları irticaya indirgeyen Demirel, yer yer nefret suçuna varacak İslamofobik ifadelerle kullanmıştır.

Baykal, Ecevit, Yılmaz ve Demirel gibi Türk siyasetinin kalbur üstü aktörleri bazen mevcut iktidara siyasal alanı dar etmek ve iktidar savaşını kazanmak bazen de İslam karşıtı güç odakları üzerinden kendi güçlerini pekiştirmek için Müslüman karşıtı ırkçı uygulamalara destek vermiş ve İslamofobik ifadelerle müracaat etmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk siyasetinde yoğun olarak görülen Müslüman karşıtı ırkçılığın analizini yapmayı amaçlayan bu çalışma, 1990 sonrasına odaklanmıştır. 90 sonrasında siyaset alanında oluşan atmosfer, İslamofobik retoriğin çokça kullanılmasına neden olmuştur. Merkez sağ partilerin iflas etmesi, ekonomik durumun gittikçe kötüleşmesi, kimlik siyasetinin ortaya çıkması ve İslamcı Refah Partisi'nin gücünü artırması, İslamofobik ifadelerin gün yüzüne çıkması ile sonuçlanmıştır.

Temelsiz bir korku olan İslamofobi'nin 90 sonrası Türk siyasetinde işlenmesinin temel birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlar; Kemalizm'in din politikası, Kemalizm'e eklenen Türk Solunun dine bakışı ve iktidar çatışmasıdır. 90 sonrasında Müslüman karşıtı ırkçılığı besleyen iki büyük gerçeklik vardır. Bunlar İslamcı bir parti olan Refah Partisi'nin yükselişi ile muhafazakâr Demokrat kimliğe sahip olan AK Parti'nin başarısıdır. Bu iki siyasal gerçeklik, Türk siyasetindeki Müslüman karşıtı ırkçılığı beslemiştir. Bu iki siyasal gerçeklik, aynı zamanda Kemalizm'in din politikasının ve solun dine bakıştaki açmazını perçinlemiştir.

90 sonrası Türk siyasetindeki Müslüman karşıtı ırkçılığın sosyolojik fotoğrafını çekmeyi amaçlayan bu çalışmada, betimleme ve anlama yöntemi kullanılmıştır. Türkiye'nin son dönemine odaklanan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Bir modernleşme projesi olan Kemalizm'in dine yaklaşımı, Müslüman karşıtı ırkçılığı beslemiştir. Bu sayede Kemalizm'e yaslanan güç odakları kendilerini meşrulaştırmıştır.
- Kemalist ve laik değerlerden beslenen iktidar seçkinleri, İslami referanslı partileri ve aktörleri siyasetten tasfiye etmek, dışlamak ve ötekileştirmek için Müslüman karşıtı ırkçılık siyasetine başvurmuştur.
- İktidar seçkinleri; İslami kavram, ritüel ve sembolleri irtica ve devlet karşıtlığı ile eşitleyerek siyasal alanı seküler çerçevede dizayn etmeye çalışmıştır. İrtica, devlet düşmanı olmanın göstergesi gibi sunulmuştur.
- 90 sonrasında siyasal alanda yer alan İslamofobik ifadeler, özellikle sağ veya muhafazakâr partileri kuşatma ve baskılama işlevi görmüştür.
- 28 Şubat sürecinde Türk siyasetindeki Müslüman karşıtlığı zirveye ulaşmış ve bir devlet politikasına dönüşmüştür. Böylece Müslümanların kamusal hayata katılımı sınırlanmış ve siyasal alanda varlık göstermesi engellenmiştir.
- Batılı İslam karşıtı güç odaklarından beslenen bir kısım siyasi partiler ve aktörler, kamusal alanda Müslümanların kendi kimliği ile var olmasının laikliğe aykırı ve Cumhuriyet değerlerine karşı oluş biçimi olduğunu iddia ederek kamusal alanın sadece seküler kimliğe açık olduğunu ifşa etmiştir.
- İslami simgelerin kamusal alandaki varlığını meşru görmeyen CHP, kamusal alanın seküler bir karakterde olması gerektiğini ve Müslüman kimliğe ait unsurların çağdaş değerlere aykırı olduğunu vurgulayarak İslam karşıtı ırkçılığın odağında yer almıştır.
- 90 sonrasında siyasal alanda var olan Müslüman karşıtı ırkçılık, irtica, başörtüsü, gericilik gibi dini kavramlar etrafında ortaya konmuştur.
- Türk siyasetinde farklı tonlarda var olan İslamofobi, korkutarak dışlama işlevi görmektedir. Müslümanlar, siyasal alandan dışlanması gereken öznelerdir.
- 90 sonrasındaki Müslüman karşıtı ırkçılığın temel nedenlerinden birisi, etkisini artıran Müslümanların siyasal ve kamusal alanda varlığını güçlü bir biçimde göstermeye başlamasıdır. İslamofobi'ye müracaat eden kesimlerin temel derdi, siyaset alanını Müslüman kimliğe kapatmaktır. Bunun yolu ve yöntemi de 31 Mart Hadisesinden beri bir korku aygıtı işlevi gören irtica tehlikesinin güncellenmesi olmuştur.
- Türk siyasetindeki Müslüman karşıtı ırkçılığın göstergesi olan türban, irtica veya şeriat gibi din ile irtibatlı kavramlar seküler kesimi korkutma ve Müslüman kesimi baskı altına alma işlevi görmüştür.

Sonuç olarak, Kemalizm'in din politikasını belirleyen dışlayıcı laiklik, Kemalizm'e eklemlenen Solun dine ve dini değerlere olumsuz yaklaşımı ile siyasal alanda fazlasıyla kendini gösteren iktidar çatışması gibi nedenler Müslüman karşıtlığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 28 Şubat sürecinden devlet politikasına dönüşen İslamofobi, 2003 sonrasında mevcut AK Parti iktidarının kuşatmak için farklı siyasi parti ve aktörler tarafından zaman zaman kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akkır, R. (2018). "Türkiye'de Din-Siyaset İlişkisi: Halkların Demokratik Partisi (HDP) Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, 83-112.
- Akkır, R. (2015). "Baykal Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Din Politikasının Parametreleri". *PESA International Journal of Social Studies* 1/2, 76-87.
- Allen, C. (2010). *Islamophobia*. Ashgate Publishing Limited. England.
- Akın, M. H. (2016). "Türkiye Siyasi Kültüründe Laiklik Meselesi ve 15 Temmuz Sonrası Laiklik Tartışmaları ve FETÖ", *Muhafazakâr Düşünce* 13/49, 37-56.
- Akit, (2021). "CHP'nin Başörtüsü Düşmanlığı Hortladı", *Yeni Akit*, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/chpnin-basortusu-dusmanligi-hortladi-207511.html>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2021).
- Altun, F. (2021). "2019'a Giderken Dikkat". *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/fahrettinaltun/2017/08/02/2019a-giderken-dikkat>, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2021).
- Arslan, A. (2019). "The Politics of Islamophobia in Turkey". *Islamophobia in Muslim Majority Societies*. (Ed. Enes Bayraklı, Farid Hafez). Routledge. London New York.
- Başkaya, F. (2011). "Türkiye Soluna Soldan Bakmak", *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 59, 167-176.
- Bakali, N. (2016). *Islamophobia: Understanding Anti-Muslim Racism through the Lived Experiences of Muslim Youth*. Sense

- Publishers. Rotterdam.
- Bayraklı, E. ve Hafez, F. (2016). *European Islamophobia Report 2015*. Seta Publications. İstanbul.
- Bayraklı, E. ve Yerlikaya, T. (2017). *Müslüman Toplumlarda İslamofobi: Türkiye Örneği*, Ombudsman Akademik 7, 51-70.
- Baykal, Ö. (2021). "Sağ Bir Siyaset Olarak Millî Görüş Hareketi". *Muhafazakâr Düşünce* 60, 34-58.
- Baykal, D. (2021). "Deniz Baykal: Başörtüsü Değil, Türban Sorunu Var". *haberler.com*.
https://www.haberler.com/deniz-baykal-basortusu-degil-turban-sorunu-var-haberi/, (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021).
- Baykal, D. (1998). "Önsöz", *Türkiye'nin 75 Yıllık Tercih: Cumhuriyet Demokrasi Laiklik Paneli Kitabı*. CHP Yayınları. Ankara.
- Baykal, B. (2005). 15.06.2005 tarihinde Deniz Baykal'ın Grup Genel Kurul Toplantısında Yapmış Olduğu Konuşma.
- Baykal, B. (2008). 24.05.2008 tarihinde Deniz Baykal'ın Grup Genel Kurul Toplantısında Yapmış Olduğu Konuşma.
- Bezci, B. (2012). "CHP'de Siyasal Mirasın Melez Lideri: Kemal Kılıçdaroğlu". *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* 49/564
- Bodur, H. E. (2007). "İslam Karşıtlığının İdeolojisi Olarak İslamofobi (Çatışmacı Sosyolojik Perspektif)", *İlahiyat Akademi Dergisi* 7/6, 69-86.
- Cumhuriyet. (2021). "Kılıçdaroğlu'ndan Fikri Sağlar'a Sert Tepki". *Cumhuriyet*.
https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglundan-fikri-saglara-sert-tepki-1802821, (Erişim Tarihi: 17 Mart 2021).
- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2006). *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*. TESEV Yayınları. İstanbul.
- Davison, A. (2002). *Türkiye'de Sekülerizm ve Laiklik*. (Çev. Tuncay Birkan). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Düzce, M. (2021). "Teori ve Pratik yönleriyle Laiklik ve Birlikte Yaşama". *Birlikte Yaşamın İmkânı*. (Ed. Mesut Düzce, Ramazan Akkır). Eskiye Yayınları. Ankara.
- Er, T. ve Ataman, K. (2008). "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2, 747-770.
- Green, T. H. (2015). *The Fear of Islam An Introduction to Islamophobia in the West*. Fortress Press, Minneapolis.
- Jackson, L. B. (2018). *Islamophobia in Britain: The Making of a Muslim Enemy*. Palgrave Macmillan. London.
- Kayaoğlu, M. (2010). "Başörtüsü Sorunu Patronaja Hayır, Özgürlük Mücadelesine Evet!". *Teori ve Politika* 54.
- Kara, İ. (2016). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 2*. Dergâh Yayınları. İstanbul.
- Kalaycıoğlu, E. (1996). "Türkiye'de Siyasal Değişim", *Yeni Türkiye Dergisi* 9.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 1: Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar*. Agora Kitaplığı. İstanbul.
- Karpat, H. K. (2009). *Elitler ve Din*. (Çev. Güneş Ayas). Timaş Yayınları. İstanbul.
- Kalin, I. (2011). "Islamophobia and the Limits of Multiculturalism". *Islamophobia: The Challenge of Pluralism in the 21st Century*. (Ed. John L. Esposito and Ibrahim Kalin). Oxford University Press. New York.
- Kirman, M. A. (2010). "İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu?". *İslâmî Araştırmalar XXI /1*, 21-39.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı). Türk Tarih Kurumu. Ankara.
- memleket.com.tr. (2021). "Mesut Yılmaz'la İlgili Bomba İddialar". *memleket.com.tr*. https://www.memleket.com.tr/mesut-yilmazla-iligili-bomba-iddialar-134322h.htm, (Erişim Tarihi: 22 Mart 2021).
- Milliyet. (2021). "İrtica Sorun Değil". *milliyet.com.tr*.
https://www.milliyet.com.tr/the-others/irtica-ana-sorun-degil-5352349, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2021).
- Milliyet. (2021). "Türban Gericiliktir". *milliyet.com.tr*. https://www.milliyet.com.tr/siyaset/turban-gericiliktir-15558, (Erişim Tarihi: 11 Mart 2021).
- Özbudun, E. ve Hale, W. (2010). *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm; AKP Olayı*. Doğan Kitap. İstanbul.
- Özipek, B. B. (2004). "28 Şubat ve İslamcılar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. (Ed. Yasin Aktay). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Özkır, Y. (2018). *Militan Gazetecilik*. Pınar Yayınları. İstanbul
- Özkır, Y. (2017). *FETÖ, Medya ve Darbe*. Pınar Yayınları. İstanbul.
- Politika Dergisi. (2021). "10 Yıl Önce 10 Yıl Sonra İrtica ile Mücadele". *Politika Dergisi*.
https://politikadergisi.com/makale/10-yil-once-10-yil-sonra-irtica-ile-mucadele, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2021).
- Runnymede Trust. (1997). Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia, *Islamophobia: A Challenge for Us All: Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia*. Londra.
- Richardson, R. Islamophobia or Anti-Muslim Racism -or What? -Concepts and Terms Revisited, *insted.co.uk*,
http://www.insted.co.uk/anti-muslim-racism.pdf, (Erişim Tarihi: 03 Şubat 2021).
- Sayyid, B. (1997). *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism*. Zed Books. London.
- Saeed, T. (2016). *Islamophobia and Securitization Religion, Ethnicity and the Female Voice*. Palgrave Macmillan. London.
- Said, E. W. (2008). *Medyada İslam*. çev. Aysun Babacan. Metis Yayınları. İstanbul.
- Temel, M. "Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde İslamofobik Söylem", *MEDİAD: Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 3/1, 29-59.
- Turan, Ö. (2009). "Son Dönemde Kemalizme Demokratik Meşruiyet Arayışları". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*. (Ed. Ahmet İnsel). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Ünüvar, K. (2009). "Türkiye'de Sol Düşünce ve Din". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*. (Ed. Ahmet İnsel). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Wolfreys, J. (2018). *Republic of Islamophobia: The Rise of Respectable Racism in France*. Oxford University Press. United States of America.
- Yağcı, A. (2021). "Kemalist Söylemde Kadın: Bir Milli Kimlik Meselesi". *birikimdergisi.com*.
https://birikimdergisi.com/guncel/234/kemalist-soylemde-turban-bir-milli-kimlik-meselesi#_ftn38, (Erişim Tarihi: 21 Şubat 2021).
- Yavuz, H. M. (2004). "Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. (Ed. Yasin Aktay). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Yetkin, M. (2021). "Mesut Yılmaz'ın Vefatıyla Bir Devrin Perde Arkası Kapanıyor". *yetkinreport.com*.
https://yetkinreport.com/2020/10/30/mesut-yilmazin-vefatıyla-bir-devrin-perdesi-kapanıyor/ (Erişim Tarihi: 23 Mart 2021).

Yıldız, A. (2013). "İslâmofobyâ: Dinî Irkçılığın Çağdaş Görünümü", *Uluslararası Katılımlı 1. İslâmofobyâ Konferansı*. Merak Yayınları. İstanbul.